

שׁוֹ"ת בהלכה לשולחן שבת

מאת הרב משה חיים חנונו שליט"א

גיליון מס' 13

טעם זה אין צורך להניח את החלות על השולחן בעת הקידוש, ורק אם הן כבר מונחות על השולחן - צריך לכסותן.

יש מוסיפים נוסף טעם לכיסוי החלות, משום שחלות השבת הכפולות רומזות למן שירד לישראל במדבר, והמן היה מכוסה מלמעלה ומלמטה בטל, וכנגד זה מניחים את החלות על מפת השולחן ומכסים אותן במפה. לפי טעם זה, יש מדקדקים להניח את החלות מכוסות על השולחן עוד לפני הקידוש וזכר למן, ויש שנוהגים לפי טעם זה, לכסות את החלות גם לפני סעודה שלישית¹⁷.

עד מתי צריך להשאיר את החלות מכוסות?

לפי טעם 'כבוד הפת' ראוי לכסות את הפת עד אחר הקידוש בלבד, אולם לפי הטעם שצריך להזכיר את נס ה-"מן" ראוי להשאיר את הפת מכוסה עד ברכת המוציא¹⁸.

כיסוי שקוף, מפת ניילון, האם מועיל להחשיב את החלות כמכוסות?

לפי הטעם של כיסוי החלות 'זכר למן', מותר לכסות את הפת גם בניילון, או כל כיסוי שקוף אחר, אולם לפי הטעם של 'כבוד הפת' ראוי לכסות את הפת בכיסוי אטום¹⁹.

כשאין יין ומקדש על הפת, האם צריך לכסות את הפת?

אם אין יין בליל שבת ומקדשים על הפת יכסו את הפת עד עת הקידוש, מטעם זכר נס ה-"מן", וכשיברך המוציא יניח ידיו על החלות ויגלה את הכיסוי, ואחר ברכת המוציא יחזור ויכה את הפת, ויניח ידיו עליהם עד גמר נוסח הקידוש²⁰.

אופן הקידוש

המנהג לברך את הילדים לפני הקידוש, או אחר הקידוש?

כתוב בספרים הקדושים, שיש לברך בניו ובנותיו בערב שבת קודם הקידוש שיזכו ללכת בדרך התורה והמצוות, ויש הנוהגים לברכם אחר הקידוש, וכתבו שזמנים אלו הם עת רצון הראוי לברכה²¹. את הבנים מברך ופותח בפסוק 'שימך אלוקים כאפרים וכמנשה', ואת הבנות יברך 'שימך אלוקים כשרה רבקה רחל ולאה'²².

על פי המקובלים, נכון לנשק את ידי אביו ואימו אחר הקידוש, ויש בדבר סוד ועניין גדול²³.

האם מותר לאדם חלש לטעום מיני מתיקה בין שחרית למוסף, בלי קידוש?

אדם חלש, או חולה, הנזקק לאכול משהו מתוק בין שחרית למוסף, אם אין לו אפשרות לקדש על היין תחלה, מותר לו לאכול אכילת עראי, כגון עוגה עד כביצה, ופירות [אפילו הרבה], גם בלי קידוש. אבל אם יש לו אפשרות לקדש תחלה, יקדש וישתה כמלאו לוגמיו בלבד, ויאכל כזית עוגה או יותר עד כביצה, כיון שאסור לאכול אכילת קבע קודם שיתפלל מוסף⁹.

בירך על מאכל שבידו, ונזכר שעדיין לא קידש, מה יעשה?

המברך על דבר מאכל או משקה קודם הקידוש, ונזכר שלא קידש, יטעם מעט מן המאכל או מן המשקה בכדי שברכתו לא תהא ברכה לבטלה, ואחר כך יחזור ויקדש על היין¹⁰.

מי שנמצא במקום שאין ברשותו יין או לחם לקידוש, האם רשאי לאכול בלא קידוש?

אדם שנקלע למקום ללא יין וללא פת וקשה עליו מאוד שלא לאכול כלל עד שיתאפשר לו למצוא יין או פת, יכוון בתפילה שמונה עשרה במילים "מקדש השבת" לצאת ידי חובת קידוש¹¹, ולאחר מכן יאמר פסוקי 'ויכולו' ויאכל ללא קידוש¹².

כיסוי החלות לפני הקידוש

האם חייב לכסות את השולחן שאוכלים עליו, ומה הדין בשאר השולחנות שבבית?

יש לפאר ולרומם את שולחן השבת במפה נקיה ונאה, וטוב לכסות במפה את כל השולחנות שבבית¹³, ובפרט השולחן שעליו סועדים את סעודת השבת¹⁴. המפה: יש שכתבו שתהיה המפה לבנה דווקא¹⁵, ויש שכתבו שיכול לכסות גם בשאר צבעים¹⁶.

מה הטעם שצריך לכסות את החלות בזמן הקידוש, והאם צריך גם לכסות עוגות ומיני מזונות?

נוהגים לכסות את החלות בשעת הקידוש, מפני שיש בידינו כלל, שבכל עת שיש לפנינו לחם ויין, צריכים להקדים ולברך על הלחם, שהוא חשוב מהיין. אולם בשבת צריכים לקדש על היין תחילה, וכדי שלא לעבור על סדרי הקדימה, מכסים את החלות. לפי טעם זה צריך לכסות בשעת הקידוש גם עוגות ומיני מזונות שעל השולחן, שאף הם קודמים ליין. לפי

אכילה ושתיה לפני הקידוש

מאמתי חל איסור אכילה ושתיה קודם 'קידוש הלילה'?

אסור לאכול ולשתות קודם הקידוש, ואיסור זה מתחיל משקיעת החמה שאז חלה חובת קידוש, ואף אם לא הגיע זמן צאת הכוכבים¹. הנוהגים לקבל על עצמם "תוספת שבת" לפני שקיעת החמה, אינם יכולים לאכול ולשתות מזמן שקיבלו שבת עד שיעשו קידוש².

מאמתי חל איסור אכילה ושתיה קודם 'קידוש היום'?

כשם שאסור לאכול ולשתות קודם קידוש הלילה, כך אין לאכול ולשתות קודם קידוש הבוקר. איסור האכילה בבוקר הוא מהרגע שמתחייבים בקידוש, וזמן זה הוא לאחר תפילת שחרית³.

חובת קידוש היום חלה לאחר תפילת שחרית כנ"ל, ולכן מותר לשתות מים, קפה או תה עם סוכר, קודם התפילה. וטוב להחמיר שלא הוסיף חלב בקפה, אלא אם הוא אדם חלש ויקפיד לומר את ברכות השחר קודם שיתשה קפה או תה⁴.

חולה שצריך לאכול בבוקר מיני מאפה בבוקר קודם התפילה, האם יקדש קודם שיאכל?

חולה שעל פי ציווי הרופאים צריך לאכול בבוקר, או אדם הנוטל כדורים שאסור לשתותם על בטן ריקה, יקדש קודם התפילה, ויאכל כזית כדי שיחשב לו כקידוש במקום סעודה, ולאחר התפילה יחזור ויקדש שוב⁵.

האם מותר לאשה לאכול או לשתות ביום שבת בבוקר קודם התפילה או הקידוש?

גם הנשים אסור להם לאכול ולשתות קודם שיקדשו. ולגבי קידוש היום, אישה שרגילה להתפלל שחרית בשבת, חל עליה חובת קידוש רק לאחר תפילת שחרית, ורשאית לאכול ולשתות בקומה בבוקר קודם שתתפלל. אך אישה שאין לה זמן קבוע לתפילה (פעמים שמתפללת רק שחרית ופעמים מנחה ופעמים ערבית) חייבת בקידוש מייד בעלות השחר, ואין לה לטעום כלום עד שתעשה קידוש⁶. אמנם לאישה חלשה, מניקה וכדומה יש להקל בדבר⁷.

האם מותר לקטנים לשתות קודם הקידוש?

קטן, מותר להאכילו לפני קידוש, בין לפני קידוש הלילה ובין לפני קידוש היום, ואין לענות אותו בזה⁸.

1 שו"ע סימן רע"א סעיף ד.

2 משנ"ב שם ס"ק י"א. שש"כ (פרק מג סעיף מה עמוד נח) שמותר לאשה שהדליקה נרות לשתות מים עד השקיעה.

3 שו"ע סימן רפ"ט סעיף א. משנ"ב סימן רפ"ט ס"ק ז.

4 שו"ע סימן רפ"ט סעיף א, ובסימן פ"ט סעיף ג. וכתב המשנ"ב שם שההיתר הוא גם בקפה או תה, ודווקא בלי סוכר אבל עם סוכר אסור. אך רבינו נהנימ ליתן חלב או סוכר כדי שתתיישב דעתם. קיצו"ע סי' י"א סעיף ב. ושו"ת יבי"א ח"ד סימן י"א.

5 ביאור הלכה סי' רפ"ט ד"ה חובת קידוש. שש"כ פרק נב סעיף י"ב עמוד קנ, וכתב שעדיף שיאמר ברכות התורה, והוסיף שם שאם צריך לאכול רק פירות ולא מיני מאפה, יאכל ולא יקדש.

6 משנ"ב שם ס"ק ו.

7 שו"ע פרק נב סעיף י"ג עמוד קנא.

8 משנ"ב סימן רפ"ט ס"ק א. אולם בילקו"י (שבת א ח"ג עמ' שבא) ומן הראוי לתקן גם את הילדים הקטנים מגיל שש ומעלה שלא לאכול אחר השקיעה או אחר קבלת שבת עד אחר הקידוש. ורק אם הסעודה מתאחרת או שחם מאוד וכדומה, יש להקל לתת לקטן לשתות, ומגיל שתים עשרה ראוי למנוע מהם מלשתות כמו גדול ממש.

9 שו"ע סימן רפ"ט סעיף ג. ומשנ"ב שם ס"ק ט.

10 עפ"י הרמ"א בסימן רע"א סעיף ה, ובמשנ"ב שם ס"ק כו

11 ברכי יוסף סימן רע"ב אות ח.

12 עפ"י תשובת הרשב"א סימן רצ"ה.

13 ביאור הלכה סימן רס"ב ד"ה יסדר.

14 שו"ע סימן רע"א סעיף ט.

15 אליה רבה סימן רע"א ס"ק טו.

16 תהילה לדוד שם ס"ק יד.

17 משנ"ב סימן רע"ב ס"ק מא.

18 משנ"ב שם.

19 ילקו"י (שבת א ח"ג עמ' שבא). שש"כ פרק מז הערה קטז עמוד ק וכתב שמספיק להניח מפה שקופה.

20 משנ"ב סימן רע"א ס"ק מא.

21 מעבר יבוק (מאמר ג), יעב"ץ (עמודי שמים דף ש"דמ).

22 מקור חיים לבעל החוות יאיר (סימן ע"ר)

23 שער הכוונות (עניני ערבית ליל שבת דרוש ב)

כמה פעמים יש לכפול כל בית בפיוט "שלוש עליכם"?

טרם הקידוש, המנהג לשורר בקול נעים "שלוש עליכם מלאכי השרת", ויש הנוהגים לשורר כל בית שלוש פעמים²⁴ ואם הדבר קשה עליהם מחמת ריבוי סועדים או ילדים קטנים רעבים וכדומה, ישוררו כל בית פעם אחת²⁵. לאחר מכן יאמרו פסוק "כי מלאכיו יצוה לך לשמורך בכל דרכיך ה' ישמור צאתך ובואך מעתה ועד עולם". ופרק אחרון במשלי "אשת חיל מי ימצא"²⁶.

האם אומרים פיוט שלוש עליכם בלילי ימים טובים שחלו בשבת?

מנהג פיוט זה ופסוקים אלו נוהג גם בלילי ימים טובים שחלים בליל שבת, מלבד בליל הסדר שבהם יש להזדרז עם הקידוש כדי שיספיקו לקיים את עיקרי מצוות היום²⁷.

כוס זכוכית סדוקה האם כשרה לקידוש?

כוס הקידוש צריכה להיות שלימה ללא שברים או סדקים, ובפרט יש להקפיד שלא יהיה הסדק בשפת הכוס, אמנם בדיעבד אם אין לו כוס אחרת יכול לברך גם על כוס זו²⁸.

אם הכוס נקיה האם צריך להדיחה שוב קודם הקידוש?

לפני הקידוש, יש לרחוץ במים את הכוס מבפנים ומבחוץ. ורחיצה זו, אם הייתה הכוס מלוכלכת, היא חובה. ואם הייתה הכוס נקייה, רחיצה זו על פי הקבלה²⁹.

האם מותר להשתמש בכוס חד פעמית לקידוש?

מעיקר הדין מותר לקדש על כוס חד פעמית, אולם טוב לקדש על כוס העשויה מכסף או מזכוכית נאה, כשם שבכל מצווה צריך להדר אחר מראה יפה ונאה ככתוב "זה א-לי ואנוהו" ודרשו חכמים התנאה לפניו במצוות³⁰.

האם גם ביינות שלנו (שהם חלשים), יש עניין למזוג ביין ג' טיפות מים?

יש הנוהגים על פי תורת הסוד להוסיף לכוס היין שלוש טיפות מים, (להגביר מידת החסד - מים, על הגבורה - יין)³¹.

מה גודל הכוס הכשירה לקידוש?

כמות היין שצריכה להיות בכוס היא "רביעית הלוג" שהיא מידת נפח שהייתה מצויה בימי חז"ל, ובימינו נחלקו האחרונים בפירוש מידה זו: יש אומרים שהוא שמונים ואחת מ"ל³². ויש אומרים ששיעורו שמונים ושש מ"ל³³. ויש המחמירים בקידוש הלילה ובהבדלה לקחת כוס המכיל שיעור של 137 מ"ל, ולדעת החזו"א שיעור הכוס הוא 150 מ"ל³⁴.

מה כמות היין שראוי למלאות בכוס?

מן הראוי למלא את הכוס עד גדותיה ואין צריך

למלא אותה עד שישפך היין, אך מעיקר הדין ניתן למלא בה רביעית יין בלבד³⁵.

בקידוש הלילה האם ראוי לעמוד או לשבת?

בעניין זה יש מנהגים שונים, יש הנוהגים לעמוד בשעת אמירת הקידוש מתחילתו ועד סופו (וכן ראוי לנהוג ע"פ הסוד)³⁶, ויש הנוהגים לעמוד רק ב"זיכולו" ולהתיישב קודם ברכת הגפן³⁷, ויש הנוהגים לומר את כל הקידוש בישיבה³⁸. יש להיזהר שכל בני המשפחה ינהגו כמנהג המקדש ולא יהיו חלקם יושבים וחלקם עומדים³⁹. כמו כן, לכל המנהגים, ראוי לשתות את היין בישיבה ולא בעמידה⁴⁰.

באיזה יד יאחז בכוס, ומה הדין איטר יד (שמאלי)?

את הכוס הקידוש יש לאחוז ביד ימין (בלי להסתייע ביד שמאל)⁴¹, לדעת רבותינו המקובלים, אין חילוק בין אם המקדש שמאלי או ימיני, יש לו להחזיק את הכוס ביד ימין⁴², ואם קשה לשמאלי אחיזת הכוס בידו הימנית, יכול להעביר את הכוס לידו השמאלי, כעיקר הדין⁴³.

האם מותר לשומעים לענות 'ברוך הוא וברוך שמו' בברכות הקידוש?

בסיום הברכה יענו השומעים אמון, אך לא יענו "ברוך הוא וברוך שמו" בעת שהמברך מזכיר שם שמים, (כיון שהיא ברכה שיוצאים בה ידי חובה ואמירת ברוך הוא וברוך שמו נחשבת כהפסק בשביל השומעים), אולם מכל מקום מי שענה "ברוך הוא וברוך שמו" יצא ידי חובת הברכה⁴⁴.

המקדש לעצמו והוא לבד בבית, האם שואל 'סברי מרנן'?

לפני ברכת הגפן אומר המברך 'סברי מרנן' והשומעים משיבים לו 'לחיים'⁴⁵, ואף המקדש ביחידות אומר 'סברי מרנן'⁴⁶.

המקדש לעצמו ולא השמיע לאוזניו האם יצא?

לכתחילה צריך לומר את הקידוש בקול (להשמיע לאוזניו) ואם קרא בשקט, בדיעבד יצא ידי חובה. במה דברים אמורים כשביטא בשפתו, אבל אם לא ביטא בשפתו, רק הררה הקידוש בליבו, אף בדיעבד לא יצא ידי חובתו, וחוזר ומקדש⁴⁷. וכל זה לגבי האדם עצמו, אבל אחרים ששהו עמו ולא שמעו את הקידוש, בכל אופן לא יצאו ידי חובה.

כשנמצאים משפחות רבות יחד בחדר אוכל אחד, האם עדיף שאחד יקדש לכולם, או שכל משפחה תקדש לעצמה?

על אף שכל איש ואשה מחויבים באמירת הקידוש, אולם כיון שיש הידור יותר שאחד יברך וכולם יצאו ידי חובת הברכה ממנו וישיבו אמון על ברכתו, וכמו שנאמר: "ברוב עם הדרת מלך" כלומר שכבודו של המלך יותר גדול כשיש אנשים רבים שמעריצים

ומשבחים אותו. לכן עדיף שאחד מהקהל יקדש ויוציא את כולם ידי חובה והשומעים אינם צריכים לומר עם המקדש מילה במילה⁴⁸.

ספרדי השומע קידוש במבטא אשכנזי או להיפך, האם יוצא ידי חובה?

ספרדי השומע קידוש או הבדלה במבטא אשכנזי, יוצא ידי חובתו, והוא הדין להיפך. ולכן בני ישיבה אשכנזים השומעים את הקידוש בהברה ספרדית, או בני ישיבות ספרדים השומעים קידוש או הבדלה בהברה אשכנזית, יוצאים ידי חובת קידוש והבדלה, שהרי מבינים איש שפת רעהו. (ואפילו בקידוש של ליל שבת, אין צריך להחמיר לשמוע הקידוש במבטא שהוא רגיל בו) וספרדי המקדש בישיבה של אשכנזים אין לו לשנות ממבטא שם ה', ועליו לומר כפי המבטא שלו, והאשכנזים יוצאים ידי חובה גם במבטא זה⁴⁹.

אם כיבדו לקדש מי שאינו מבטא את המילים כראוי כגון שמחסיר או מבליע אותיות, האם יצאו השומעים ידי חובתם?

מקדש, שאינו יודע לקרוא היטב, או לבטא היטב את מילות הקידוש, או שאינו מבין את המשמעות שצריך להוציא אחרים ידי חובה, בשעת הדחק, ניתן לומר את נוסח הקידוש בלחש יחד עמו, ולהביט בכוס היין שבידי המקדש ולכוון עליה, ולברך עמו מילה במילה ולבסוף גם לטעום מן היין שבכוס הקידוש. אולם באופן זה אין לענות אמון אחר ברכתו, כיון שאז יהיה הפסק בין אמירת הקידוש לבין השתיה (כיון שענית אמון נועדה רק למי ששומע את חברו מברך ולא על המברך עצמו והרי בנידון שלנו כל אחד בריך בפני עצמו). וכן יש להקפיד שלא לשוחח כלל עד שטועמים מן היין, ומהיות טוב שיהיה בידי כל אחד מהמסובים כוס של יין בשעת הקידוש⁵⁰.

האם יכולים לצאת ידי חובת קידוש בשמיעתו מיהודי שאינו שומר שבת, רח"ל?

אם המקדש אינו שומר שבת משום שאינו מאמין בדבר אחד של תורה וכדו', הרי הוא בגדר מומר, ודינו כגוי ואין יוצאים ידי חובה על ידו. אולם, במקום שאי אפשר בדרך אחרת, יכול השומע לחזור במילה במילה על הקידוש ויסתכל על הכוס, ובכך יצא בעצמו ידי חובתו. מחלל שבת בפרהסיא, אף שעושה כן לתיאבון דינו כמומר. כתבו הפוסקים שאם אינו מחלל שבת בפני אנשים חשובים, יש להקל שאינו כמומר⁵¹.

אם המקדש אינו בגדר מומר, אלא שאינו שומר שבת כ"תינוק שנשבה", יכולים לצאת ידי חובת קידוש על ידו, אבל ראוי שהשומע ישם אל ליבו שמילות הקידוש נאמרות כראוי. ואם המקדש אינו אומר באופן נכון את מילות הקידוש, יכול השומע לחזור אחריו ולהסתכל על הכוס כנ"ל⁵².

ויש להעיר שלאחר הקידוש צריך לשתות רוב רביעית, או המקדש או השומע, ואם לא שתו, לא יצאו ידי חובה, גם בדיעבד⁵³.

41 ש"ע סימן קפג סעיף ד.

42 כף החיים סימן קפג אות כט.

43 ש"ע סימן קפג סעיף ה.

44 משנ"ב סימן קכד ס"א כ"א.

45 הנוהגים לאמירת 'סברי מרנן', לעורר השומעים שישמו לב לברכה, ויש מבארים שהכוונה ששואלים האם שתיה זו היא לחיים או חלילה להיפך, כיון שיש אומרים שהגפן הוא עץ הדעת וכונתנו לשאול האם שתית גפן זו תביא חיים או ההפך כמו שקרא לאדם הראשון, וטעמים נוספים בדבר.

46 מור וקציעה סימן קעג.

47 ע"פ השולחן ערוך סימן קפה סעיף ב, ועיין במשנ"ב שם.

48 ע"פ הגמ' בברכות (דף נג). ש"ש שם סעיף לב עמוד קג, וכתב (שם סעיף לט עמוד קז) שיש הנוהגים לומר יחד עם המקדש בשקט מילה במילה ואינם עונים אמון אחר הברכה, ויש הנוהגים לומר בלי פתיחת חותמתה ועונים אמון.

49 ש"ש פרק נא סעיף ז עמוד קמה. ילק"ו סימן רע"א סעיף ז"ג.

50 ע"פ המשנ"ב סימן רע"א ס"ק ג. וברכי יוסף סימן צ"ב ס"ק ד.

51 משנ"ב. (סימן שפה ס"ק ו) וכן פסק באור לציון (פ"כ תשובה ה' בביאורים) ומור הגרש"א זצ"ל (בשר"ש סימן ע"ב ערה ח').

52 בן איש חי שנה שניה, בראשית סעיף ט"ו.

53 ש"ע סימן רע"א סעיף יג, ובמשנ"ב ס"ק סג.

24 בן איש חי (פרשת ויקרא).

25 ילק"ו (שבת א ח"ג ע"מ שבט סעי"א).

26 מנהגים.

27 ילק"ו (שבת א ח"ג ע"מ סב-סג).

28 משנ"ב סימן קפג ס"ק יא. ובשעה"צ שם ס"ק יא.

29 ש"ע סימן קפג סעיף א. בן איש חי (בראשית כא).

30 אחרונים. (ש"ש שם סעיף יא עמוד צה. ילק"ו (שבת א ח"ג ע"מ שפד)).

31 ש"ת רב פעלים ח"ב (ס"ס מה).

32 ילק"ו (שבת א ח"ג ע"מ תמט סק"ט).

33 קונטרס השיעורים להגרא"ח נאה.

34 ש"ש פרק מז סעיף ט עמוד צד.

35 משנ"ב סימן קפ"ג ס"ק ט. וסימן רע"א ס"א מב.

36 ש"ע סימן רע"א סעיף י, וכף החיים שם.

37 רמ"א שם.

38 משנ"ב שם ס"ק מו. ושעה"צ שם.

39 משנ"ב שם.

40 משה"ש סימן רצ"ו ס"ק ו. ועיין בה"ח סימן רע"א ס"ק סב, סד.